

महाराष्ट्र शासन
जलसंपदा विभाग

शासन निर्णय क्र. सिंचन २०१५/प्र.क्र.२४/२०१५/जसं (धोरण)

मंत्रालय, मुंबई-४०० ०३२.

दिनांक :- ०९ जून, २०१६.

वाचावे : महाराष्ट्र शासन, जलसंपदा विभाग, शा.नि. क्र.मजनिप्रा-२०१९/(२४/२०१९) /
जसं (आस्था.), दिनांक १० जून, २०१३.

प्रस्तावना :-

केंद्र शासनाने सन २०१७ पर्यंत पाणी वापराच्या कार्यक्षमतेत २० टक्क्यांनी वाढ करण्याचे उद्दिष्ट ठेवले आहे व त्या अनुषंगाने उपाययोजना करण्याचे राज्य शासनास आव्हान केलेले आहे. कृषी क्षेत्रातील पाणी वापर हा लक्षणीय असल्याने कृषी क्षेत्रातील पाणी वापराची कार्यक्षमता वाढविण्यास प्राधान्य देणे गरजेचे आहे. तसेच महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियमन प्राधिकरणाच्या (MWRRA) दि. १२.६.२०१५ रोजीच्या अधिसूचनेनुसार सन २०१९ पासून बारमाही पिकांना सुक्ष्म सिंचनाद्वारे पाणी देणे अनिवार्य केलेले आहे.

महाराष्ट्र जल व सिंचन आयोगाने अंदाजित केल्यानुसार राज्याचे लागवडीलायक क्षेत्र सुमारे २२५ लक्ष हेक्टर आहे. राज्यातील भूपृष्ठावरील व भूजलाची उपलब्धता विचारात घेता भूपृष्ठावरील पाण्यातून सुमारे ८५ लक्ष हेक्टर व भूजलाद्वारे ४१ लक्ष हेक्टर असे एकूण १२६ लक्ष हेक्टर म्हणजेच लागवडीलायक क्षेत्राच्या ५६ टक्के इतकेच क्षेत्र अंतिमतः सिंचनाखाली येऊ शकते. वाढत्या नागरीकरणामुळे व औद्योगिककरणामुळे बिगर सिंचन पाणी वापरात वाढ होत आहे. त्यामुळे सिंचनासाठी उपलब्ध होणाऱ्या पाण्यात घट झाली आहे व ही घट भविष्यात वाढतच जाणार आहे. सदर वस्तुस्थिती विचारात घेऊन सिंचनासाठी उपलब्ध होणाऱ्या पाण्याचा इष्टतम वापर करून जास्तीत जास्त क्षेत्र सिंचनाखाली आणणे गरजेचे आहे. यासाठी पारंपारीक वितरण प्रणाली व सिंचन पध्दतीत सुधारणा करण्याची गरज निर्माण झाली आहे.

पारंपारिक वितरण प्रणालीत कालवे, वितरिका, लघुकालवे व शेतचाऱ्यांची आखणी कालव्याच्या प्रवाहासाठी जमीनीची आवश्यक पातळी विचारात घेऊनच करावी लागते. यामध्ये काही विशिष्ट शेतकऱ्यांची जास्त जमीन जाते.

कालवे बांधावरून घ्यावेत, सर्वांची जमीन समप्रमाणात घ्यावी, अशा सूचना करून शेतकरी वितरण प्रणालीस विरोध करतात. शेतकऱ्यांचा विशेषतः अल्प भूधारक शेतकऱ्यांचा विचार करता त्यांची भूमिका योग्यही असते. मात्र पारंपारिक कालवा वितरण प्रणाली संकल्पित करताना तांत्रिक अपरिहार्यतेमुळे या सूचना मान्य करता येत नाहीत. त्यामुळे शेतकऱ्यांचा विरोध कायम राहतो व वितरण व्यवस्थेची कामे वर्षानुवर्षे रेंगाळतात.

कालव्याच्या मुखाकडील शेतकरी थेट कालव्यावर पंप बसवून पाणी घेतात. त्यामुळे मुखाकडील भागात पाण्याचा जादा पाणी वापर होतो. मात्र पुच्छ भागातील शेतकरी सिंचनाच्या लाभापासून वंचित राहतात. काही प्रकरणी उपरोक्त कारणांमुळे वितरण व्यवस्थेअभावी धरणात पाणीसाठा होऊनही त्याचा वापर होत नाही व आर्थिक गुंतवणूक फलद्रूप होत नाही. अशा प्रकरणी सिंचनाचे लाभ लवकर मिळण्यासाठी नलिका वितरण हा एक पर्याय होऊ शकतो.

गेल्या नजिकच्या कालावधीत जमिनीच्या किंमती मोठ्या प्रमाणावर वाढल्या आहेत.

भू-संपादनासह कालव्याचे मातीकाम, बांधकामे विचारात घेऊन त्यावरील एकूण भांडवली गुंतवणूकीचा व आवर्ती खर्चाचा एकत्रित विचार केल्यास बऱ्याच प्रकरणी नलिका वितरण

आर्थिकदृष्ट्या किफायतशीर ठरू शकते. कोकणासारख्या जास्त चढउतार असणाऱ्या लाभक्षेत्रातील वितरण प्रणालीवरील बांधकामांची संख्या जास्त राहते. अशा परिस्थितीत पाईप वितरण प्रणालीचा अवलंब केल्यास बांधकामाची संख्या कमी होते व खर्चात बचत होते. त्याचप्रमाणे काळ्या मातीतील कालव्यावरील बांधकामाचा खर्च खोल पायामुळे जास्त येतो. अशा प्रकरणी सुध्दा नलिका वितरण प्रणाली किफायतशीर ठरू शकते.

त्याचप्रमाणे जमिनीत आवश्यकतेपेक्षा जास्त ओलावा निर्माण झाल्यास संत्रा पिकाचे व फळ बागांच्या उत्पादनात घट होते. याउलट नलिका वितरण प्रणालीद्वारे आवश्यकतेनुसार नियंत्रित पाणी पुरवठा करता येत असल्याने विशेष करून संत्रा व इतर फळबागा असणाऱ्या प्रकल्प लाभक्षेत्रात तसेच पश्चिम विदर्भातील खारपाण पट्ट्यात पारंपारिक वितरण प्रणालीस शेतकऱ्यांचा विरोध आहे. नलिका वितरण प्रणालीसाठी शेतकरी आग्रही आहेत.

नलिका प्रणालीमुळे भूसंपादनाची गरज राहत नाही. तसेच मशागतीस कोणताही अडथळा येत नाही. नलिका वितरणाद्वारे समन्यायी पाण्याचे वाटप करणेही सुलभ होते. नलिका वितरण प्रणालीचा देखभाल-दुरुस्ती व परिचलनाचा खर्चही तुलनेने कमी राहतो. डोंगर उतारावरील, खोल खोदाईतील व काळ्या मातीतील कालव्यावर तुलनेने देखभाल-दुरुस्तीचा खर्च जास्त राहतो.

वरीलप्रमाणे विविध स्थानिक परिस्थितीमध्ये नलिका वितरण हे पारंपारिक कालवा वितरणापेक्षा सरस ठरू शकते. मात्र शासनाच्या असे निदर्शनास आले आहे की, संदर्भिय शासन निर्णयातील तरतुदीनुसार केवळ प्रशासकीय मान्यता प्राप्त प्रकल्प अहवालात पारंपारिक वितरण प्रणालीची तरतूद असल्याने सुधारित प्रशासकीय मान्यता घेतल्याशिवाय नलिका वितरण प्रणालीचा अवलंब करता येत नाही. त्यामुळे नलिका वितरण प्रणाली बाबत स्वतंत्र धोरण स्वीकारण्याचे शासनाच्या विचाराधीन होते. या पार्श्वभूमीवर शासनाने पुढीलप्रमाणे निर्णय घेतला आहे :-

शासन निर्णय :-

प्रशासकीय मान्यता प्राप्त प्रकल्प अहवालात पारंपारिक कालवा वितरण व्यवस्थेची तरतूद असताना केवळ योजनेच्या पूर्ण किंवा काही भागात नलिका वितरण प्रणाली प्रस्तावित करताना यापुढे संदर्भिय शासन निर्णयातील परिच्छेद ४ नुसार संपूर्ण प्रकल्प अहवालास सुधारित प्रशासकीय मान्यता घेण्याची गरज राहणार नाही. मात्र नलिका वितरणाचा प्रस्ताव शासन निर्गमित करेल अशा मार्गदर्शक सूचनांशी सुसंगत असावा.

२. ज्या प्रकल्पांना पारंपारीक कालवा वितरण प्रणाली गृहीत धरून प्रशासकीय मान्यता देण्यात आली आहे, अशा प्रकल्पांवर संपूर्ण वितरण प्रणालीसाठी किंवा तिच्या भागासाठी नलिका वितरण प्रणाली राबविण्याचा प्रस्ताव सादर करावयाचा झाल्यास अशा प्रस्तावाची तांत्रिक व आर्थिक व्यवहार्यता तपासण्याची जबाबदारी संबंधित क्षेत्रिय मुख्य अभियंता यांची राहिल. तसेच आर्थिक व्यवहार्यता पडताळण्याची जबाबदारी कार्यकारी संचालकांची राहिल.

३. वरीलप्रमाणे तांत्रिक व आर्थिक व्यवहार्यता प्रमाणित करून तसेच नलिका वितरण प्रस्तावित करण्यामागची सविस्तर कारणमिमांसा विषद करून शासन मान्यता आवश्यक असलेले प्रस्ताव शासनास मान्यतेस्तव सादर करण्यात यावा.

४. नलिका वितरण प्रणालीच्या प्रस्तावास मान्यता देण्याचे अधिकार पुढीलप्रमाणे राहतील :-
- (अ) प्रकल्पाच्या अद्ययावत किंमतीनुसार पारंपारिक वितरण प्रणालीच्या तुलनेत नलिका वितरण प्रणाली खर्चिक नसल्यास अशा प्रस्तावास मान्यता देण्यास जलसंपदा विभाग सक्षम असेल.
- (ब) शासन निर्गमित करेल अशा मार्गदर्शक सूचनाशी सुसंगत रु. ५ कोटी किंमतीपर्यंतच्या आणि पारंपारिक वितरण प्रणालीच्या तुलनेत कमी खर्चिक नलिका वितरण प्रणालीच्या प्रस्तावास मान्यता देण्याचे अधिकार संबंधित पाटबंधारे विकास महामंडळांच्या कार्यकारी संचालकांना राहतील. सादर रु.५ कोटी ही मर्यादा संपूर्ण प्रकल्पासाठी आहे. एकाच प्रकल्पातील नलिका वितरण प्रणालीचे रु.५ कोटी किंमतीचे भाग पाडून अशी मान्यता कार्यकारी संचालकांना देता येणार नाही. रु.५ कोटी पेक्षा अधिक किंमतीचे प्रस्ताव मान्यतेसाठी शासनास सादर करावेत. अशा प्रस्तावांना मान्यता देण्याचे अधिकार जलसंपदा विभागास असतील.
- (क) मात्र पारंपारिक वितरण प्रणालीच्या तुलनेत नलिका वितरण प्रणाली खर्चिक असूनही भौगोलिक परिस्थितीनुसार तिचा अवलंब करणे अनिवार्य असल्यास अशा प्रकरणी सुधारित प्रशासकीय मान्यता देण्यास सक्षम प्राधिकरणाची पूर्वसहमती आवश्यक राहिल.
- (ड) प्रकल्पात नलिका वितरण प्रणालीचा समावेश करत असताना नलिका वितरण प्रणालीसह प्रकल्पाची अद्ययावत किंमत रु.२५ कोटी पेक्षा जास्त होत असल्यास नलिका वितरण प्रणालीचा प्रस्ताव राज्य तांत्रिक सल्लागार समितीच्या अभिप्रायांसह शासनाच्या मान्यतेसाठी सादर करण्यात यावा.
- वरील सर्व प्रकरणी वितरण प्रणालीचा तौलनिक अभ्यास करताना प्रचलित दरसूची व भू-संपादनाची प्रचलित नियमांनुसार वाजवी किंमत विचारात घेण्यात यावी.
५. नलिका वितरण प्रणालीमुळे होणाऱ्या पाण्याच्या बचतीचा उपयोग लाभक्षेत्रातील लागवडीयोग्य क्षेत्र व नियोजित सिंचनक्षेत्रातील तफावत दूर करण्यासाठी व बिगर सिंचन आरक्षणामुळे झालेल्या सिंचन कपातीची पूनर्स्थापना करण्यासाठी करावा.
६. नलिका वितरण प्रणालीसह प्रकल्पीय सिंचन क्षमतेत १० टक्क्यांपेक्षा जास्त वाढ होत असल्यास असे प्रस्ताव संदर्भाधीन शासन निर्णयामधील यथास्थिती परिच्छेद २.१ अथवा २.२ नुसार प्रथम महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियोजन प्राधिकरणाकडे महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियमन प्राधिकरण अधिनियम, २००५ मधील कलम ११ (च) अंतर्गत आढावा व मान्यतेसाठी सादर करावेत व प्राधिकरणाच्या मान्यतेनंतरच शासनास सादर करावेत.
७. नलिका वितरण प्रणालीचा प्रस्ताव हा संपूर्ण लाभक्षेत्राच्या सविस्तर सर्वेक्षणावर व सविस्तर संकल्पचित्रावर आधारित असावा. लाभक्षेत्रामध्ये महाराष्ट्र सिंचन पध्दतीचे शेतकऱ्यांकडून व्यवस्थापन अधिनियम, २००५ (MMISF ACT, 2005) व महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियमन प्राधिकरण अधिनियम, २००५ (MWRRA ACT, 2005) मधील तरतुदीनुसार सर्व लाभार्थींमध्ये हक्कदारीनुसार व समन्यायी पध्दतीने पाणी वाटप करणे शक्य होईल, या दृष्टीने नलिका वितरण प्रणालीचे संकल्पन व आराखडा तयार करावा. त्यामध्ये लाभक्षेत्रातील भूपृष्ठजल, भूजल व कालव्याच्या पाण्याचा संयुक्त वापर शेतकऱ्यांना त्यांच्या गरजेनुसार प्रवाही सिंचनाबरोबरच सुक्ष्मसिंचन पध्दतीने करणे शक्य होईल, ही बाब विचारात घ्यावी.
८. नलिका वितरण प्रणाली प्रस्तावित करण्यापुर्वी नियोजित लाभक्षेत्रामध्ये MMISF ACT, 2005 नुसार पाणी वापर संस्था निर्माण करावी व संस्थेच्या व्यवस्थापन समितीच्या सल्ल्यानुसार नलिका

वितरण प्रणालीचा आराखडा व त्याचे बांधकाम करावे. नलिका वितरण प्रणालीचे काम पूर्ण झाल्यावर व्यवस्थापनासाठी व देखभाल दुरुस्तीसाठी हस्तांतरीत करून घेण्याची पाणी वापर संस्थेची लेखी सहमती अनिवार्य राहिल. तसेच काम पूर्ण झाल्यानंतर वितरण प्रणाली व्यवस्थापनासाठी व देखभाल दुरुस्तीसाठी पाणी वापर संस्थेस हस्तांतरीत करावी.

९. नलिका वितरण प्रणाली धोरण म्हणून स्वीकारताना विभागाकडे याबाबतचे संकल्पन करणारी स्वतंत्र यंत्रणा उपलब्ध असणे गरजेचे आहे. उपलब्ध आस्थापनेतून अशी यंत्रणा जलसंपदा विभागाने निर्माण करावी.

१०. नलिकेची उभारणी जमिनीखाली अशा खोलीवर करावी की नलिकेच्या माथ्यावर १.२ मी. चा भराव राहिल, जेणेकरून शेतीच्या अवजारामुळे नलिकेस बाधा पोहोचणार नाही.

नलिका जोडणी पिके निघून गेल्यानंतर करण्याचे नियोजन करावे. यासाठी पिक नुकसान भरपाईची तरतूद करू नये.

११. नलिकांचा पुरवठा व जोडणी व पहिल्या ३ वर्षासाठी देखभाल दुरुस्तीचा अंतर्भाव असलेली एकत्रित निविदा काढावी. फक्त पुरवठ्यासाठी देयक अदायगी करू नये.

एका पाणी वापर संस्थेच्या संपूर्ण कार्यक्षेत्रातील नलिका वितरणाचे काम पूर्ण झाल्यानंतर अंशतः अदायगी व उर्वरित रक्कम टप्या-टप्याने यशस्वी चाचणी व Defect Liability Period संपल्यावर करावी. यासाठी व्यवहार्य रक्कम रोखून ठेवण्यात यावी.

Defect Liability Period ५ वर्षे असावा. त्यापैकी ३ वर्षे देखभाल, दुरुस्ती व सिंचन व्यवस्थापनाची जबाबदारी ठेकेदारावर ठेवावी.

१२. नलिका वितरण प्रणाली बाबतचे सविस्तर निकष / मार्गदर्शक सूचना जलसंपदा विभागाने तांत्रिक परिपत्रकाद्वारे निर्गमित कराव्यात.

सदर शासन निर्णय नियोजन विभागाने अनौपचारिक सं.क्र.१/का.१४३४, दि.०६.०१.२०१६ व वित्त विभागाने अनौपचारिक सं.क्र.३२/२०१६, दि.०४.०२.२०१६ आणि महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियमन प्राधिकरणाने संदर्भ पत्र क्र.५८१, दि.३०.०९.२०१५ अन्वये दिलेल्या सहमतीने निर्गमित करण्यात येत आहे.

सदर शासन निर्णय महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या संकेतस्थळावर उपलब्ध करून देण्यात आला असून त्याचा संकेतांक क्र. २०१६०६०९१८०२०२४५२७ असा आहे. हा आदेश डिजीटल स्वाक्षरीने साक्षांकित करून काढण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने.

(र.रा.शुक्ला)
शासनाचे उप सचिव

प्रत,

१. मा.राज्यपाल यांचे सचिव, राजभवन, मुंबई
२. मा.मुख्यमंत्री यांचे प्रधान सचिव, मंत्रालय, मुंबई
३. मा.मंत्री, जलसंपदा यांचे स्वीय सहायक, मंत्रालय, मुंबई
४. मा.राज्यमंत्री, जलसंपदा यांचे स्वीय सहायक, मंत्रालय, मुंबई

५. सर्व विधानसभा सदस्य / विधान परिषद सदस्य
६. मा.मुख्य सचिव, मंत्रालय, मुंबई.
७. प्रधान सचिव, सामान्य प्रशासन विभाग, मंत्रालय, मुंबई
८. प्रधान सचिव, वित्त विभाग, मंत्रालय, मुंबई
९. प्रधान सचिव, नियोजन विभाग, मंत्रालय, मुंबई
१०. प्रधान सचिव (जसं), जलसंपदा विभाग, मंत्रालय, मुंबई
११. सचिव (लाक्षेवि), जलसंपदा विभाग, मंत्रालय, मुंबई
१२. सचिव, महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियमन प्राधिकरण, मुंबई.
१३. महालेखापाल, महाराष्ट्र, मुंबई / नागपूर
१४. महासंचालक, मेरी, नाशिक
१५. महासंचालक, वाल्मी, औरंगाबाद
१६. कार्यकारी संचालक, महाराष्ट्र कृष्णा खोरे विकास महामंडळ, पुणे
१७. कार्यकारी संचालक, कोकण पाटबंधारे विकास महामंडळ, ठाणे
१८. कार्यकारी संचालक, तापी पाटबंधारे विकास महामंडळ, जळगाव
१९. कार्यकारी संचालक, गोदावरी मराठवाडा पाटबंधारे विकास महामंडळ, औरंगाबाद
२०. कार्यकारी संचालक, विदर्भ पाटबंधारे विकास महामंडळ, नागपूर
२१. मुख्य अभियंता, जलविज्ञान प्रकल्प, नाशिक
२२. मुख्य अभियंता, यांत्रिकी, जलसंपदा विभाग, नाशिक
२३. मुख्य अभियंता, जलविद्युत प्रकल्प (विद्युत), मुंबई
२४. मुख्य अभियंता, जलसंपदा विभाग, औरंगाबाद / नागपूर / अमरावती / पुणे / कोकण विभाग / मुंबई / उत्तर महाराष्ट्र विभाग, नाशिक / तापी पाटबंधारे विभाग, जळगांव
२५. मुख्य अभियंता, लाभक्षेत्र विकास, औरंगाबाद
२६. मुख्य अभियंता, महाराष्ट्र जल विकास केंद्र, औरंगाबाद
२७. मुख्य अभियंता, गोसीखुर्द प्रकल्प, जलसंपदा विभाग, नागपूर
२८. मुख्य अभियंता (वि.प्र.), जलसंपदा विभाग, अमरावती
२९. मुख्य अभियंता (वि.प्र.), जलसंपदा विभाग, पुणे
३०. मुख्य अभियंता (द व प्र) व सह सचिव, जलसंपदा विभाग, मंत्रालय, मुंबई
३१. मुख्य अभियंता (पा) व सह सचिव, जलसंपदा विभाग, मंत्रालय, मुंबई
३२. मुख्य अभियंता (कृपातंल) व सह सचिव, जलसंपदा विभाग, मंत्रालय, मुंबई
३३. मुख्य अभियंता (जसं) व सह सचिव, जलसंपदा विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
३४. मुख्य अभियंता, संकलन, प्रशिक्षण, संशोधन व सुरक्षितता, मेरी, नाशिक.
३५. मुख्य अभियंता (स्थापत्य), जलविद्युत, पुणे.
३६. सह सचिव (सेवा), जलसंपदा विभाग, मंत्रालय, मुंबई
३७. आंतरवित्त सल्लागार व सह सचिव, जलसंपदा विभाग, मंत्रालय, मुंबई
३८. अधीक्षक अभियंता, पाटबंधारे संशोधन व विकास संचालनालय, पुणे
३९. अधीक्षक अभियंता, (माती धरण), मध्यवर्ती संकल्पचित्र संघटना (सीडीओ), नाशिक.
४०. अधीक्षक अभियंता, महाराष्ट्र अभियांत्रिकी संशोधन संस्था, नाशिक.

४१. अधीक्षक अभियंता, (व्दारे), मध्यवर्ती संकल्पचित्र संघटना (सिडिओ), नाशिक.
४२. अधीक्षक अभियंता, (दगडी धरण), मध्यवर्ती संकल्पचित्र संघटना (सिडिओ), नाशिक.
४३. अधीक्षक अभियंता, (विद्युत गृहे), मध्यवर्ती संकल्पचित्र संघटना (सिडिओ), नाशिक.
४४. कोयना संकल्पचित्र मंडळ, पुणे.
४५. कोयना (वि.व.यां) संकल्पचित्र मंडळ, पुणे
४६. महाराष्ट्र अभियांत्रिकी प्रशिक्षण प्रबोधिनी, नाशिक.
४७. अधीक्षक अभियंता, धरण सुरक्षितता संघटना, (DSO) नाशिक.
४८. जलनियोजन विभाग, मध्यवर्ती संकल्पचित्र संघटना (सिडिओ), नाशिक.
४९. जलगती संशोधन विभाग क्र.१, नाशिक
५०. भुकंप उपकरणे कक्ष व भुकंप आधार सामुग्री पृथःकरण कक्ष, नाशिक.
५१. संरचनात्मक संशोधन व पदार्थ विज्ञान विभाग, नाशिक.
५२. अधीक्षक अभियंता, गुण नियंत्रण मंडळ, पुणे
५३. अधीक्षक अभियंता, गुण नियंत्रण मंडळ, नागपूर.
५४. अधीक्षक अभियंता, गुण नियंत्रण मंडळ, औरंगाबाद.
५५. गाळ सर्वेक्षण विभाग, नाशिक.
५६. सुदूर संवेदन व भूमाहिती शास्त्र विभाग, नाशिक.
५७. सामुग्री चाचणी विभाग व मृदू चाचणी विभाग, मेरी, नाशिक.
५८. भुकंप आधार सामुग्री पृथःकरण विभाग, मेरी, नाशिक.
५९. उपकरणे संशोधन विभाग, मेरी, नाशिक
६०. अधीक्षक अभियंता, आधार सामुग्री (पृथःकरण) मंडळ, नाशिक
६१. सर्व उप सचिव / अवर सचिव / कक्ष अधिकारी, जलसंपदा विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
६२. जलसंपदा (धोरण) कार्यासन (संग्रहार्थ).